

ELEKTRİK ENERJISI BAZARININ LİBERALLAŞDIRILMASI TƏCRÜBƏSİ

¹HÜSEYNOV QALİB SİRAC oğlu

²HÜSEYNZADƏ GÜLŞƏN QALİB qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, 1- dosent, 2- baş laborant

qalib.huseynov.1969@mail.ru

Açar sözlər: *elektroenergetika, elektrik enerjisi bazarı, liberallaşdırma, investisiya, tənzimləmə, qiymət, güc, istehsalçı, istehlakçı*

Elektroenergetika istənilən iqtisadiyyatın əsas sistemvaradıcı sahəsidir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının səviyyəsi və tempi onun vəziyyət və inkişafından asılıdır. Azərbaycanda elektrik enerjisi və güc bazarının yaxın gələcəkdə liberallaşdırılması bütün ölkə iqtisadiyyatının inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə və həm enerji istehsalçılarının, həm də istehlakçıların fəaliyyətində ciddi dəyişikliklərə səbəb ola bilər [1, s.1]. Ölkədə elektroenergetikanın dünyada olan tələblər səviyyəsində qurulması üçün birbaşa xarici investisiyaların üstünlüklərindən yararlanmaq lazımdır ki, bu da milli iqtisadiyyatda təkcə texnoloji yeniliklərin tətbiqinə deyil, həm də innovativ idarəetmə üçün yeni bilik və texnologiyaların tətbiqi ilə müşayiət olunan dayanıqlı iqtisadi inkişafa imkan verir. [4, s.72]

Liberallaşdırılmış energetika iqtisadi və sosial həyatda yeni bir fenomendir. Ondan müxtəlif fayda gözləmək, ilk növbədə istehlakçılar üçün elektrik enerjisi qiymətlərində enmə və eyni zamanda bu sektora özəl investisiyalar axını gözləmək adətdir. Sağlam düşüncə bu hədəflərin bir-birinə zidd olduğunu söyləyir. Rəqabətçi elektrik bazarları, yaxşı dizayn edilmiş təqdirdə, qurulmuş istehsal gücü artıq olan dövrlərdə işə düşdükdə qiymətləri endirmək məsələsinin öhdəsindən yaxşı gəlirlər. Bu bazarlar güc çatışmadığı şəraitdə, ancaq hökumətlər təbii fəaliyyətlərini məhdudlaşdırmadığı zaman özəl investisiyaları cəlb etməyi yaxşı bacarırlar. Hökumətlərin qiymət məhdudyyətləri şəklində müdaxiləsi ümumiyyətlə yaxşı nəticə vermir. Ancaq pis dizayn edilmiş bazar eyni zamanda mövcud olduqda, ciddi iqtisadi pozuntulara, istehsal güclərinin çatışmazlığına və qeyri-adi hava şəraitinə yol verən böyük bir bazar iştirakçısı olan rəsmi orqanların absurd hərəkətləri ilə vəziyyət yaranarsa, fəlakət qaçılmazdır. Bu Kaliforniyada da baş verdi. Orada 2000-ci ilin yazından 2000/01-in qışına qədər çox yüksək elektrik enerjisi qiymətləri təyin edildi.

Müxtəlif ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, elektrik enerjisi bazarının liberallaşdırılması, onun fəaliyyətinin düşünülmüş təşkili ilə elektroenergetikaya investisiya axınına və güc çatışmazlığının aradan qaldırılmasına kömək edir.

Elektroenergetikaya investisiyaların cəlb edilməsi mexanizmləri bir çox obyektiv və subyektiv amillərdən asılıdır. Bunda əsas rolu elektrik enerjisi qiymətlərinin səviyyəsi və proqnozlaşdırılması oynayır. Bütün tənzimlənən sistemlər yüksək tənzimləmə riskinə məruz qalır və bu səbəbdən də əksər hallarda investorlar yalnız bütün riskləri elektrik enerjisi istehlakçılarına yönəldən mexanizmlərdən istifadə edirlər.

Elektroenergetikada liberallaşdırılmış münasibətlər sistemi investorlar və istehlakçılar arasında risklərin bölüşdürülməsinə və investisiya qərarlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə imkan verir.

Bir çox sənayeləşmiş ölkələrdə, son onilliklərdə elektroenergetikanın liberallaşdırılması ilə hökumətlər kifayət qədər gücün qorunması üçün məsuliyyəti, əksəriyyəti dövlətə məxsus olan şaquli inteqrasiya olunmuş inhisar müəssisələrindən özəl sektora keçirdilər. Qiyməti və kəmiyyəti

riskini son istehlakçıya yönəltmək imkanından məhrum olan özəl investor, bu amilləri nəzərə alaraq investisiya qərarı vermək məcburiyyətində qalır. Investor və ona kredit verən bankların qərarı, dövüldən və ya hətta özəl inhisardan fərqli olaraq, yalnız investisiya riski dərəcəsinə uyğun mənfəət gözləməsi ilə motivləşdirilir. Heç bir yan faktor nəzərə alınmır. Bu, əlbəttə ki, daha balanslı və diqqətlə hazırlanmış bir investisiya qərarına gətirib çıxarır.

Eyni zamanda liberallaşdırma investisiya qərarlarının keyfiyyətini artırarkən tənzimləmə sistemləri və bazarlarının tənzimlənməsi üçün əlavə tələblər də irəli sürür. Yeni münasibətlər sistemi elə bir şəkildə tərtib edilmişdir ki, sistemin yalnız effektiv cari fəaliyyətini təmin etməsin, həm də adekvat investisiya siqnallarını yaratsın. Layihələndirmə zamanı ən böyük çətinlik, investisiya siqnalları zamanı "yaxınlaşma" problemi dir ki, digər bazarlardan fərqli olaraq, investisiya prosesinin kəşirin yaranması ilə deyil, onun baş verməsinin qarşısının alınması ilə, qabaqlayaraq genişlənməsini təmin etsin.

İnvestisiya mexanizmlərinin ən adekvat formalaşması problemi hazırda dünyada ən çox müzakirə olunan problemlərdən biridir.

1990-cı ilin əvvəlində İngilis Mühafizəkar hökuməti tərəfindən liberallaşma dünya elektroenergetikasında ən böyük hadisələrdən biri halına gəldi. O yalnız İngiltərə və Uelsə yayılmış və Birləşmiş Krallığın digər bölgələrini təsir etməmişdir. Liberallaşdırma prosesində yaradılan iki böyük özəl istehsalçı şirkət, köhnəmiş və səmərəsiz bir sıra kömür elektrik stansiyalarına miras qoydular ki, bu da yeni şəraitdə qənaətcil və yüksək manevr qabiliyyətləri tələb edən yalnız itkilər gətirdi. Demək olar ki, eyni zamanda elektrik enerjisi istehsalı üçün təbii qazdan istifadəyə dair uzunmüddətli qanuni qadağa götürüldü. İngiltərə və Uelsdə köhnə elektrik stansiyalarının istismardan çıxarılması və sökülməsi, rentabelli qalanların modernləşdirilməsi və yenilərinin inşası üzrə fəal bir proses gedirdi.

Bu kimi mütarəqə dəyişikliklər nəticəsində İngiltərə və Uelsdə aşağıdakılar baş verdi:

- istilik elektrik stansiyalarının genişmiqyaslı modernləşdirilməsi;
- köhnəmiş obyektlərin sökülməsi;
- ən son texnologiyadan istifadə edərək elektrik stansiyalarının tikintisi;
- quraşdırılmış güc ehtiyatının istehlak pikininin 30% -ə qədər artması.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının bir neçə bölgəsində təbii qazdan rəqabətə davamlı enerji bazarlarının çoxu artıq istehsal gücü şəraitində quruldu və fəaliyyətə başladı. Bu səbəbdən rəqabət istehlakçılar üçün elektrik enerjisinin qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb oldu. Lakin uzunmüddətli inkişaf baxımından yeni güclərə investisiyaların cəlb edilməsi məsələsi açıq olaraq qalır.

Avropa Birliyinin qitə ölkələrində elektrik enerjisi təchizatı on illərdir kifayət qədər etibarlıdır. İstehsal gücünün çoxluğu demək olar ki, hər yerdə müşahidə edilmişdir. Bazarın liberallaşdırılmasından əvvəl bu, əksər hallarda dövüldə məxsus olan inhisar şəhəli inteqrasiya olunmuş şirkətlərin fəaliyyəti ilə təmin olunurdu. Bazarın liberallaşdırılması, rəqabətini yaranması və qiymətlərin emnəsi sahənin maliyyə vəziyyətini pisləşdirdi. "Evroelektrik" təşkilatı tərəfindən 2001-ci ildə aparılan təhlillər göstərdi ki, 1997-2000-ci illər arasında kapital qoyuluşunun rentabelliğini əksər enerji şirkətləri üçün ya sıfır idi, ya da azığı düşmüşdü. Əslində, bu gün AB ölkələrindəki elektroenergetika investisiya vəsaitlərinin uzun ödəmə müddəti və orta gəlirlilik səviyyəsi ilə olduqca riskli hesab edilə bilər. Avropada elektrik enerjisi istehlakı ildən-ilə artır, baxmayaraq ki, bu artım tempi biraz yavaşdı. AB-15 və EU-25-də istehlakın 2000-2030-cu illər arasında ildə 1,5% artacağı proqnozlaşdırılır.

Rəqabətli elektrik enerjisi bazarı üçün institutların yaradılması yeni problemlər yaradır və pulsuz qiymətlərin təbiiqi ilə əlaqəli yeni risklərin nəzərə alınmasını tələb edir.

İstehlak səviyyələrinin qeyri-bərabərliyi zamanın fərqli nöqtələrində fərqli tarazlıq qiymətlərini axtarmaq ehtiyacını doğurur. Mövcud tələbin aşağı elastikliyi müvəqqəti çatışmazlıqlar zamanı (anormal iqlim şəraiti və ya intensiv təmir proqramları səbəbindən) yüksək qiymət

artımlarına səbəb ola bilər, bunun üçün həm istehlakçılar, həm də elektrik istehsalçıları hazır olmalıdırlar. Əslində bu cür qiymət dəyişkənliyində qeyri-adi bir şey yoxdur, bir çox başqa əmtəə bazarında biz onlarla qarşılaşırıq. Elektroenergetikanın bir xüsusiyyəti onu saxlamağın mümkünlüklüyüdür və buna görə enib-qalxma prosesləri özünü daha güclü göstərə bilər.

Belə şəraitdə həm istehlakçılar, həm də istehsalçılar üçün qiymət dəyişkənliyi zamanı hecləyici alətlərin meydana çıxması son dərəcə vacibdir, onların qismində adətən qiymət düsturları və ya təkrar bazarın maliyyə alətləri (fuyçer və forward) ilə uzunmüddətli müqavilələr çıxış edirlər.

Qiymət qeyri-sabitliyinin başqa bir nəticəsi, investisiya qərarları qəbul edərkən qiymət ayrışının nəzərə alınması zərurətidir. Yeni şərtlər daxilində investor "orta" qiymət səviyyəsini rəhbər tuta bilməz, ancaq inşa edəcəyi elektrik stansiyasının tipini (əsas, pik və ya yarım pik) seçməlidir. Eyni zamanda, ümumi qayda ədalətli dir – istehsal edən stansiya nə qədər manevrli olarsa, satışdan əldə olunan gəlir baxımından onun işi bir o qədər sərfəlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qiymət dəyişkənliyinin özü (bazar iqtisadiyyatında hər şey kimi) həm risk, həm də pul qazanmaq üçün bir fürsətdir. Həqiqi risk qiymət dəyişkənliyi şəraitində tənzimləyici orqanlar qarşısında uyğun olmayan davranışdır.

Bir çox ölkədə son istehlakçılar orta qiymətlər vasitəsilə bazar qiymətlərinin təsirdən təcrid olunur. Ancaq istehlakçı qisməddətli bazar qiymətlərini ödədiyi təqdirdə də, onu gözləyən risk barədə kifayət qədər məlumatlı olmur və kifayət qədər uzunmüddətli müqavilələrə qoşulmur. Bu, istehsal gücünə investisiya azlığına, qiymətlərin artmasına, istehlakçıların narazılığına və hökumətdəki çaxnaşmaya səbəb olur. Hökumətlər və tənzimləyici orqanlar, bir qayda olaraq, bazar qiymətləri orta istehsalçı xərcləri barədə təsəvvürlərindən aşağı olduqca təmkinli olurlar. Bazar qiymətlərinin səviyyəsi yüksəlməyə başlayan kimi tənzimləyicilərdə əvvəlcə bu artımın səbəblərinin təhlili şəklində, daha sonra qiymət məhdudiyyətləri şəklində tənzimləyici müdaxilə yolu ilə qarşısını alınmaz bir hərəkət ortaya çıxır. Nəticədə, bazar mexanizmi pozulur və investisiyalar stimullaşdırmaq üçün hazırlanmış qiymət siqnalları pozulur və ya yox olur. Nəticə olaraq - daha sonra daha yüksək qiymətlər nəticəsində artan istehlakı təmin etmək lazım olduqda elektroenergetikaya təcili olaraq investisiyalar cəlb etmək lazım gəlir. Eyni zamanda, tənzimləyicinin məntiqsiz davranışından qorxmuş sərmayəçi yalnız o halda investisiya qoyur ki, gəlirlilik səviyyəsi kapitalın geri qaytarılmasını təmin etsin və əhəmiyyətli tənzimləmə riskləri ödənsin.

Rəqabətçi elektrik enerjisi bazarları yalnız ABŞ və İngiltərə kimi investisiya baxımından cəlbədicilə ölkələrdə deyil, daha az sabit ölkələrdə, xüsusən Latın Amerikasında yeni güclərə investisiya cəlb etmə problemlərinin öhdəsində kifayət qədər gəldi. Ancaq bu proses yüksəlişi və emnə dövrlərinə təbedir. İnvestorlar, bazar qiymətlərinin yüksək olduğu bir vaxtda yeni elektrik stansiyaları tikirlər ki, bunun da hesabına güc artıqlığı yaranır. Sonra qiymətlər düşür və tədricən yenidən kəşir ortaya çıxır, bundan sonra isə yeni qiymət artımı və inşaat dövrü başlamalıdır. Ancaq onun gec başlayacağı riski böyükdür.

Hazırda dünya kifayət qədər istehsal qabiliyyəti ehtiyatının təmin edilməsi probleminə üç əsas tənzimləmə yanaşmasından istifadə edir: a) bu problemi həll etmək üçün elektrik bazarına etibar etmək; b) lazımi investisiya səviyyəsini təmin etmək və bəzi hallarda istehsal edən şirkətlərin gözlənilməz gəlirlərini sabitləşdirmək üçün gücə görə ödəmənin tənzimləyici bir mexanizmini yaratmaq; c) alıcıları sistemdə kifayət qədər quraşdırılmış gücün olmasını təmin etməli olan, ola bilsin ki bir növ bazar mexanizmi vasitəsi ilə, müəyyən bir həcmdə güc əldə etmə və giriş haqqını ödəməyə məcbur etmək.

İlk yanaşma ən sadədir. Bununla birlikdə, ilk dövrdə, alıcıların yeni hecləyici riskli müqavilələri bağlamağa alışdıqları zaman, bir çox qiymət artımına və elektrik enerjisinin kəşilməsinə səbəb ola bilər. Alıcılar və səlahiyyətli bu fenomenləri kifayət qədər risk hecinin nəticələri deyil, bazar uğursuzluğu kimi şərh etməyə meyillidirlər. Çox güman ki, tənzimləyici

alıcılar buna uyğun davranmağı öyrəndiklərindən daha əvvəl bazar qaydalarında əhəmiyyətli bir dəyişiklik tələb edəcəkdir.

Rəqabətli elektrik bazarları nümunələri elektrik enerjisinin bazar qiymətlərinə iqlim, yanacaq qiymətləri, çayların su rejimləri və kifayət qədər tutum ehtiyatının olması və ya olmaması kimi obyektiv amillərin təsir etdiyini göstərir. Qiymətlər eyni zamanda istifadə olunan mənbələrin (üzvi, nüvə yanacağı, hidro ehtiyatları) strukturundan, sənayenin strukturundan və tənzimləmə mexanizmindən də asılıdır. Bunlar qeyri-kafi rəqabət dərcəsi, qeyri-adekvat bazar qaydaları və nəhayət, səlahiyyətlilərin onların işlərinə müdaxiləsi kimi subyektiv amillərdən asılıdır. Argentina nümunəsi göstərir ki, siyasi mülahizələr, səmərəli fəaliyyət göstərən bir bazarı belə məhv edə bilər və ya işini əhəmiyyətli dərəcədə təhrif edə bilər, bunu Kanadanın Ontario əyalətinin nümunəsində də görmək olar. Yeni Zelandiya və Çili nümunələri göstərir ki, standart qaydalar yüksək hidrogenasiya payı olan yerli enerji sistemlərində qiymət sabitliyini təmin edə bilmir. Müxtəlif ölkələrdə elektrik enerjisi bazarının liberallaşdırılması təcrübəsi bazar strukturlarının yeni potensialın yaradılmasına özəl investisiyalar cəlb etmək qabiliyyətini təsdiqləyir. Diqqətləyiç haldır ki, qiymət tənzimləməsində olduğu kimi çox əhəmiyyətli investisiyalar belə bazar qiymətlərində artım yaratmır. Həddindən artıq güc şəraitində investorlar ucuzlaşan qiymətlər səbəbiylə zərər çəkə bilər və ya iflas edə bilər, bu isə istehlakçılara demək olar ki, təsir etməyəcəkdir. Şaquli inteqrasiya olunmuş enerji şirkəti əvəzinə rəqabətli bazarın təbiiqindən ilhamlanan açıq qiymət artımının bir növü də açıqlanmadı. Bir qayda olaraq, qiymətlər bazara çıxdıqdan sonra bir-iki il ərzində yüksək dəyişkənlik göstərir və sonra ən azı real mənada enməyə başlayır (inflasiya və yanacaq komponenti üçün tənzimlənilir). İstisnasız olaraq, bütün rəqabətli elektrik enerjisi bazarları müştərilərə xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması ilə xarakterizə olunur. Xidmətin keyfiyyətini artırmaq üçün stimullar istehlakçının təchizatçı seçmək hüququ əldə etdikdə yaranan rəqabətdir.

Elektroenergetikanın islahatının aparıldığı bütün ölkələrdə müştəri xidmətinin keyfiyyəti yaxşılaşmışdırsa, qiymət endiriminə eyni sözləri demək olmaz. Aydındır ki, islahatlardan əvvəl qiymətlərin enerji şirkətlərinin xərclərini ödəmədiyi ölkələrdə liberallaşma daha yüksək tariflərə səbəb olmalı idi. Bununla belə, tariflərin xərclərlə uyğun olduğu və bəzi hallarda hətta onlardan əsassız olaraq yüksək olduğu yerlərdə də, elektrik enerjisi qiymətlərində kəskin sıçrayış halları mövcud idi.

Qiymət topdan elektrik enerjisi bazarının səmərəliliyindən asılıdır. Qiymət artımına səbəb olan bazar uğursuzluqları aşağıdakı amillərdən birinə və ya bir neçəsinə görə baş verdi:

- istehsal edən şirkətlərin düzgün olmayan strukturu və yerləşdiyi bazar iştirakçılarının sayının yetərli olmamasından irəli gələn bazar gücündən sui-istifadə;
- bazarların layihələndirilməsində səhv hesablamalar;
- elektrik enerjisi istehsalçıları və səbəkə sahibləri arasında şaquli inteqrasiya;
- istehlakçıların bazarlarda iştirak etməməsi.

Topdan elektrik enerjisi bazarının ən səmərəli dizaynına dair müzakirə diqqət mərkəzində qalır. Buradakı əsas sual bazarın necə qurulmasıdır - mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma və rejim idarəçiliyi prinsipinə əsaslanaraq və ya satıcılar və alıcılar arasındakı ikitərəfli müqavilələr əsasında. Bu müzakirə əsasən nəzəri xarakter daşıyır, bir şey aydındır ki, kifayət qədər rəqib elektrik enerjisi satıcısı olmadıqda təqdirdə heç bir bazar dizaynı təsirli olmayacaqdır.

Bazarın işinin səmərəliliyinə nəzərət məqsədli və ondadı ədalətli rəqabət münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi liberallaşdırılmış elektrik enerjisi bazarlarının çox olduğunu qəbul edən bir çox ölkələrdə qoyulurdu. Onlar müxtəlif ölkələrdə özü bildikləri kimi və fərqli uğurlarla həll edilirdilər. Tənzimlənmə və antiinhisar orqanlarının fəaliyyətini bu aspekti elektroenergetikanın uğurlu liberallaşdırılması üçün çox əhəmiyyət kəsb edir. [2, s. 48]

Bir sıra ölkələrdə əldə olunan böyük uğurlarla yanaşı, bəzən dövlətlərin səmərəli topdan və prəkəndə elektrik enerjisi bazarları yaratmaq səyləri də problemlə qarşılaşır. Bunların arasında

Kaliforniyadakı enerji böhranı qeyd edirik; Enron şirkətinin fəaliyyəti ilə bağlı qalmaqlar; Braziliyada ətraflı düşünülməmiş islahatların uğursuzluğu; Argentina kimi yaxşı düşünülmüş bir sistemə investisiyaların qarşısını alan makroiqtisadi problemlər; Hindistan və Pakistana xüsusi investisiyaların qarşısını alan davamedici siyasi müdaxilə.

Mövcud təcrübə aşağıdakı əsas nəticələrə gəlmək imkanı verir:

- Elektroenergetikanın bir neçə ölkədə (Çili, Böyük Britaniya, Skandinaviya) islahatlarla başlayan regional bir prosesdən liberallaşdırılması, obyektiv və subyektiv çətinliklərə baxmayaraq, bütün qitələrdə davam edən və yalnız sürət yığan global bir prosesə çevrildi;

- Liberallaşma yoluna qədəm qoymuş ölkələrdə ortaya çıxan problemlər liberallaşma ilə deyil, onun həyata keçirilməsindəki uğursuzluq və ya qararsızlıqla əlaqələndirilir (Argentina, Ontario, Kaliforniya);

- Dünyada ən yaxşı liberallaşdırma formalarının axtarışı tamamlanmamışdır və əsasən elektroenergetikanın cari və uzunmüddətli səmərəliliyinə olan ehtiyacların "tarazlaşdırılması" ilə əlaqələndirilir.

Bir sıra ölkələrdə aparılan islahatların icmal təhlili elektroenergetikada bazar münasibətləri üçün xarakterik olan və o cümlədən investorların qoyulmuş vəsaitin "özünü doğrultması" cəhdi ilə ərləşmiş bir sıra meyilləri ayırmağa imkan verir. Təcrübə göstərir ki, bu cür meyilləri birmanalı olaraq müsbət və yaxud mənfii qiymətləndirmək olmaz, hər şey konkret makroiqtisadi şəraitlərdən, müəssislərinin özünün investisiya potensialından asılıdır:

1) ehtiyatların azalması və yeni generasiya güclərinin işə salınması. Ehtiyatların artıq olduğu ölkələrdə onların azalması, bir tərəfdən, ona gətirib çıxarmışdır ki, istismardan daha az səmərəli elektrik stansiyaları çıxarılmışdır, eyni zamanda yeni elektrik stansiyalarına investisiyalara qənaət təmin edilmişdir. Digər tərəfdən, məsələn, Norveçdə ehtiyatların lazımı etibarlılığı təmin edən səviyyədən aşağı azalması mümkündür;

2) xüsusilə, nisbətən az kapital qoyuluşları tələb edən buxar qaz tsiklləri əsasında yeni az xərcli yüksək səmərəli energetika texnologiyalarına istiqamətlənmə;

3) kapital tutumlu hidravlik atom və kömür elektrik stansiyalarının azaldılması və yaxud imtina edilməsi. Bu günəş, külək və daha çox ekoloji olan digər enerji növündən istifadə edən qeyri-ənənəvi bərpa edilən elektrik enerjisi mənbələrinə də aiddir, ancaq bu səviyyədə daha çox kapital qoyuluşları tələb edir;

4) elektroenergetikanın strukturunun qaz elektrik stansiyalarının artırılması istiqamətində dəyişdirilməsi. Bu halda bir sıra tədqiqatçıların fikrinə görə qısamüddətli amillərin yenidən qiymətləndirilməsi və uzunmüddətli amillərin tam qiymətləndirilməməsi baş verir: qaz tədarükünün məhdudiyətləri və yaxud gələcəkdə onun qiymətinin artması halında mənfii nəticələrə riski yüksəlir;

5) transmilli enerji şirkətlərinin formalaşması (TMEŞ) (Cənubi Amerika, Şərqi Avropa və MDB ölkələrinin nümunəsi). İri TMEŞ-də üstün olaraq Amerika və Şərqi-Avropa enerji şirkətləri öz bizneslərini genişləndirərək, o cümlədən inkişaf etməkdə olan ölkələrin enerji şirkətlərinin udulması hesabına liberallaşdırılması prosesində yaranır. [2, s. 64]

ƏDƏBİYYAT

1. Мельник А.Н., Мустафина О.Н. Либерализация рынка электрической энергии и мощности и ее влияние на функционирование промышленных предприятий // Научный журнал КубГАУ, №73 (09). 2011.
2. Hüseynov Q.S. Elektroenergetikada tariflərin tənzimlənməsinin zəruriliyi // AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. №1. 2016.
3. Спиридонов В.Е. Инвестиционный фактор развития электроэнергетики России в процессе ее реформирования: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Санкт-Петербург, 2007.

4. Yəhyayeva A.Y. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi yolları və bu sahədə dünya təcrübəsi // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. c.15, № 4. Sumqayıt: SDU, 2019, s. 72-75; <https://elibrary.ru/item.asp?id=43167289>

РЕЗЮМЕ
ОПЫТ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ
Гусейнов Г.С., Гусейнзаде Г.Г.

Ключевые слова: электроэнергия, рынок электроэнергии, либерализация, инвестиции, регулирование, цена, мощность, производитель, потребитель

В статье отмечаются предпосылки для либерализации рынка электроэнергии, механизмы привлечения инвестиций в электроэнергию, уровень цен на электроэнергию. Мониторинг эффективности рынка и развитие на нем добросовестной конкуренции - основные цели либерализованных рынков электроэнергии. Этот аспект работы регулирующих и антимонопольных органов имеет решающее значение для успешной либерализации электроэнергетики. Сводный анализ реформ, проведенных в ряде стран, позволяет выделить тенденции, характерные для рыночных отношений в электроэнергетике. Он основан на конкретных макроэкономических условиях стран, инвестиционном потенциале их предприятий.

SUMMARY
EXPERIENCE IN THE LIBERALIZATION OF THE ELECTRICITY MARKET
Huseynov Q.S., Huseynzade G.G.

Key words: electricity, electricity market, liberalization, investment, regulation, price, power, producer, consumer

The article touches on the preconditions for the liberalization of the electricity market, mechanisms for attracting investment in electricity, the level of electricity prices. Monitoring the efficiency of the market and developing fair competition in it are the main goals of liberalized electricity markets. This aspect of the work of regulatory and antitrust authorities is crucial for the successful liberalization of electricity. A summary analysis of the reforms carried out in a number of countries allows us to distinguish the trends that are characteristic of market relations in the electricity sector. It is based on the specific macroeconomic conditions of the countries, the investment potential of their enterprises.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	28.02.2021
	Son variant	18.03.2021